

“Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ”

Νὰ εἶναι ἄραγε χαρακτηριστικὸ συμπέρασμα τῆς διανοητικῆς μας ζωῆς, ἢ μιά, κάπως παραδοξολογικὰ παρουσιασμένη ἀλήθεια, τὸ ὅτι κ' ἡ δημοτικὴ μας κατάντησε μιὰ ἄλλη καθαρεύουσα; Δυστυχῶς, ὅλες οἱ ἀνεξάρτητες κριτικὲς στάσεις ἀπέναντι στὴ γλωσσικὴ μας περιπέτεια συμφωνοῦν. Ζοῦμε μὲ τὴν αὐταπάτη τῆς λύτρωσης ἐνῶ κατὰ βάθος ἀφίσαμε ἓνα κελὶ γιὰ ἓνα ἄλλο. Ὅλη ἡ ἱστορία τῆς ἀπολευθερώσεώς μας ἦταν τὸ ἀποκοίμισμα τῆς ἐπαναστατημένης μας δύναμης μέσα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς αὐταπάτης. Κάποτε εἴμαστε ἄρρωστοι· κι ἀπὸ τότε ἐξακολουθοῦμε νὰ μένουμε τέτοιοι μ' ὅλο πὺν ἔχουμε τὴ βεβαιότητα τῆς θεραπείας μας. Καὶ τοῦτο, γιατί ἀντὶ νὰ μελετήσουμε σοβαρὰ τὴν ἀρρώστεια μας, παρασυρθήκαμε ἀπ' τὴν πολὺ παλιὰ κι ἀνθρώπινη ψυχολογία τῶν ἀρρώστων: ἀλλάξαμε κρεβάτι νομίζοντας πὺς θὰ γιатρευθοῦμε. Δὲν εἴχαμε κάποτε ὅλοι ἐλπίσει στὸ ξεσκλάδωμα τοῦ πνεύματος, δὲν εἴχαμε φαντασθεῖ μιὰ πιὸ ἐλεύθερη ἀτμόσφαιρα—ὑποσχετικὰ ἐλεύθερη, γιὰ τὴν ἀποστειωμένη καλλιτεχνικὴ μας ἰδιοσυγκρασία; Κἀποτε δὲν μᾶς ὑποσχέθηκαν νὰ μᾶς γλυτώσουν ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ φανατισμό; Τί συνέβηκε ἀπὸ τότε; Ἀπλούστατα ἡ ὑπόσχεση ἔμεινε ὑπόσχεση ἢ μᾶλλον ὁ φανατισμὸς ἄλλαξε φόρεμα καὶ μεῖς νομίσαμε πὺς εἴχαμε πιά ἐλευθερωθεῖ τελειωτικὰ καὶ γιὰ πάντα. Ὁ δημοτικισμὸς πὺν μᾶς πρωτάγγιξε κάποτε σὰ μιὰ ἀγνότητα μᾶς ἐπλησίασεν ἀργότερα, μᾶς ἀπονάρκωσε, κι ὅταν πιά ξυπνήσαμε εἴχαμε, οἱ περισσότεροι, λησμονήσει τί ἦταν πρὶν κοιμηθοῦμε ὁ δημοτικισμὸς. Τώρα μᾶς ὁδηγοῦσε κρατόντας στὸ χέρι ἓνα μπαϊράκι φανατικὸ, καὶ μεῖς, οἱ περισσότεροι, δὲν ξαφναζιόμαστε πὺν τὸν ἐβλέπαμε γιατί νομίζαμε πὺς ἦταν ὁ ἴδιος ὅπως τὸν πρωτογνωρίσαμε, πρὶν μᾶς ἀπονάρκώσει, πρὶν μᾶς ἀποκοιμίσει. Τώρα δὲν εἰξέραμε ἂν ἐξούσαμε τὴ ζωὴ μας γιὰ μᾶς ἢ ἂν ἐξούσαμε γιὰ νὰ τὸν ζοῦμε.

Κάτω ἀπ τὸ δημοτικισμό εἶδαμε τοὺς καλλιτέχνες νὰ καταντοῦν οἱ ἀριθμοὶ μιᾶς μάζας. Τὸ αὐθαίρετο γλωσσικὸ δόγμα ὁδηγοῦσε φιλάρεσκα. Ποιὸς θ' ἀντιγνωμοῦσε; Τὸ δόγμα, πὺ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν ποιότητα καὶ λατρεύει τρελὰ τὸν ἀριθμὸ ἦταν ἔτοιμο ν' ἀγνοήσῃ τοὺς παραβάτες. Γι αὐτὸ εἶδαμε κάποτε, σιγὰ-σιγὰ, οἱ λίγοι ἐκεῖνοι πὺ κρατοῦσαν μέσα σὲ μιὰ γωνιὰ τῆς μνήμης τὼν τὴν πραγματικὴν ἀνάμνηση τῆς ἀγνότητος μὲ τὴν ὁποίαν εἶχε πρωτοφανερωθεῖ ἡ δημοτικιστικὴ ἰδεολογία νὰπομονοῦνται, νὰποτραβιοῦνται καλύτερα, κι ὁ δημοτικισμὸς νὰ καταντᾷ στὸ τέλος ἓνα σύνολο παράξενων ἡρώων, τῶν ἡρώων τῆς μετριότητος. Ὁ δημοτικισμὸς εἶχε καταντήσῃ μιὰ νέα θρησκεία ἀπὸ τὴν ὁποία βέβαια δὲ λείπανε μήτε οἱ λειτουργίες, μήτε οἱ εὐχὲς καὶ τ' ἀναθέματα, καὶ σὰ θρησκεία πὺ ἦταν προχώρησε πολὺ πὺ πέρα: ἀνάλαβε νὰ θυσιάσῃ ἀπάνω στὸ βωμὸ τοῦ γλωσσικοῦ δόγματος πολλὰ οὐσιώδη κι ἀνεχτίμητα πράγματα.

Ἔτσι πολὺ γρήγορα εἶδαμε τὸ κοπάδι τῶν ἡρώων τοῦ νὰ λησμονοῦν ὅ,τι δὲν θὰ ἔπρεπε ποτὲ νὰ λησμονήσουν ἀν ἤθελαν νὰ λέγονται ζωντανοί. Λησμόνησαν νὰ αἰσθάνονται. Κι ἀκόμη κάτι ἄλλο. Ἀντικατάστησαν μέσα στὰ κύτταρα τοῦ μυαλοῦ τῶν τὸ θεῖο κῦμα τῆς σκέψης μὲ λέξεις (ὄχι ἀρχαῖες τὴ φορὰν αὐτὴ, ἀλλὰ δημοτικὲς!) Μὲ τὸ πρῶτο φανέρωμα τοῦ Ψυχάρη ἀκούστηκε μιὰ φωνή: «Νὰ θεοποιηθεῖ ἡ λέξη!» Τὸ «νόημα» νὰντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ «λέξη». Καὶ τὸ θαῦμα ἔγινε: ἡ γλῶσσα - μέσον, ἔγινε γλῶσσα - σκοπός. Μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀναρχία, ὁποῖος ἦταν διατεθειμένος νὰ γράψῃ «ἀπανωσιὰ» ἀντὶς «ἐπιφάνεια» ἔπαιρνε τὸν τίτλο τοῦ λογίου, τοῦ διανοομένου ἢ τοῦ ποιητῆ. Ἀντίδραση καμμία. Ὁ ἴδιος ὁ Γλωσσικὸς Κανόνας, πὺ δὲν συγχωρεῖ εὐκόλα ὅσους τὸν παραβαίνουν, ἄκουγε μὲ πολὺ πατριαρχικὴν ἐπιείκειαν τὶς βρισιὲς πὺ πετοῦσαν κατὰ πρόσωπο τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς τέχνης, οἱ δοξασμένοι τοῦ λόγιοι — οἱ λόγιοι τοῦ κοπαδιοῦ. Μέσα στὰ τελευταῖα τριάντα πέντε χρόνια ὁ δημοτικισμὸς κατῶρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ παραδοξολογία: ἐδημιούργησε τὸ λόγιο πὺ δὲ σκέπτεται καὶ τὸν ποιητὴ πὺ δὲν αἰσθάνεται. Ἡ φιλολογία τοῦ δὲ διαβάξεται γιὰ τὸ λόγο πὺ δὲν εἶναι ἡ ἔκφραση μιᾶς οὐσιαστικῆς ἐσωτερικότητος, πὺ σαλεύει κάτω ἀπ τὸ φῶς τῆς συναίσθησης, ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τῆς

γλωσσικῆς θεωρίας. (Παράδειγμα πρόχειρο ἔχουμε ὅλη τὴ φιλολογία τοῦ κ. Ψυχάρη). Οἱ λόγιοί μας ἀγνοήσανε τὸν μεγάλο τροφοδότη τῆς τέχνης: τὸν ἐσωτερικὸ κόσμο. Κανένα ταξεῖδι πρὸς τὰ μέσα. Τὰ καράβια τῆς ἀπορίας ἤρεμα κι ἀσάλευτα εἶχαν ἀγκυροβολήσει πρὶν κἂν προφτάσουν νὰ ξεκινήσουν! Κατὰ βάθος, διαφορὰ μεταξὺ δημοτικιστῆ καὶ καθαρευουσιάνου δὲν ὑπάρχει. Οἱ δημοτικιστὲς εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ καθαρευουσιάνοι μὲ τὴ διαφορὰ πὼς παραδεχτῆκαν ἀπὸ τὴν τρέλλα μιᾶς στιγμῆς νὰ φορέσουν χωριάτικα! Γιὰ τολμεῖστε ὅμως νὰ τοὺς πῆτε πὼς ἡ καθαρεύουσα ἔχει κι αὐτὴ «νόμιμες» ἀξιώσεις στὴ ζωὴ μας ὅπως κι ἡ δημοτικὴ ἀφοῦ εἶναι βέβαιο πὼς σκεπτόμαστε «δίγλωσσα» τότε θὰ δεῖτε ὅλους αὐτοὺς ποὺ λατρεύουν τὶς λέξεις νὰ σᾶς ὀνομάζουν «δημοσιογράφο». Γιατί; ἔρωτᾶτε. Μὰ δὲν ἀκούται καμμίαν ἀπάντηση. Τὸ γλωσσικὸ αἶσθημα εἶναι σ' αὐτοὺς ἄγνωστο ὅπως εἶναι ἄγνωστη, σὲ μερικὸν ἀπὸ γενετῆς, ἡ αἰσθησιολογία τῆς ὁμορφίας.

Ἡ κριτικὴ τῆς δημοτικιστικῆς παραγωγῆς δὲν ἔγινε ἀκόμη συστηματικὰ· ὁ εὐεργετικὸς ἐχθρὸς δὲν ἐπρόβαινε ὅσο κι ἂν τὸν περίμεναν κάποιοι. Κάπου, κάπου ἀκουγες μιὰ τίμια φωνὴ ἀνεπηρέαστη, μὰ ὁ ἀντίλαλός της ἔσβυνε ἀμέσως γιατί ὁ φανατισμὸς κι ὁ μυστικισμὸς τῶν δημοτικιστῶν εἶχε ὑψώσει τείχη πλατιά ποὺ ἐμπόδιζαν τὸ πέρασμα τῶν βέβηλων ἤχων. Ἄλλ' ἔρωτᾶμε: παρόμοιοι μυστικισμοί, ποὺ ἀποναρκώνουν τὸ πνεῦμα, ξυπνοῦν ἄραγε μὲ σιγανές, περαστικὲς φωνές; Σὲ τέτοιους μυστικισμοὺς νομίζομε πὼς ἐκείνο ποὺ πρέπει εἶναι ἡ δύναμη, ἡ ἄρνηση καὶ ἡ σκληρόδα. Τὴν τυφλὴ πίστη πρέπει νὰ τὴν παρασαλέψει ἡ ἀπόλυτὴ ἄρνηση κι ὅταν παρασιλευτεῖ τότε πιά θάναγκαστεῖ νὰ συλλογιστεῖ ἀπάνω στὴν ἀξιολύπητὴ κατάστασή της καὶ θὰ συνέλθει. Ἐκεῖνοι ποὺ μᾶς χρειάζονται σήμερα εἶναι οἱ σκληροὶ ἄρνητές, οἱ μοναδικοὶ αὐτοὶ γιατροί, ποὺ ἐνῶ περιτυλίγουν τὸ αἶσθημά τους μὲ μιὰ φαινομενικὴ κακία, δὲ διστάζουμε νὰ τοὺς ἐμπιστευτοῦμε τὸν ἄρρωστο ἑαυτό μας, γιατί πίσω ἀπ' τὰ σκληρὰ λόγια τοὺς μαντεύουμε τὴν προσωπικότητά τους ποὺ παρηγορεῖ καὶ βεβαιώνει.

Ἐνὸς παρόμοιου σκληροῦ ἄρνητῆ ἔχουμε αὐτὴ τὴ στιγμή τὸ βιβλίό μπροστά μας. Εἶνε ἓνα βιβλίον μὲ πολὺ κακία κι ἄξιο μεγάλῃ προσοχῇ. Εἶναι ἓνα βιβλίον ἄδικο γιὰ πολλὰ πρόσωπα μὰ ποὺ ἐκφράζει μιὰ προσωπικό-

τητα. Εἶναι τὸ βιβλίον πού μᾶς χρειαζόταν. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀδικίας πού ἔχουμε ἀνάγκη. Μᾶς φτάνει πιά ἡ τόση δικαιοσύνη πού βασιλεύει χρόνια τώρα γύρω μας. Χάρη στήν ἀνοστην αὐτὴ δικαιοσύνη ὁ Γρουπάρης κι τελευταῖος στιχοπλόκος τοῦ Νουμᾶ φέρουν τὸν τίτλον τοῦ ποιητῆ. Χάρη στήν τόση δικαιοσύνη ἐχάσαμε τὸ ἀληθινὸ νόημα τῶν ἀξιῶν. Ἄς προσέξουμε λοιπὸν τὴν εὐεργετικὴν αὐτὴ φωνή, τὴ φωνὴ τῆς ἀδικίας.

Βέβαια, δὲν θὰ προσπαθήσουμε ν' ἀναιρέσουμε τὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου μὲ τὰ ὁποῖα ριζικὰ διαφωνοῦμε. Τέτοιες προσπάθειες τίς ἀφίνουμε στοὺς δυσαρεστημένους ἀπὸ τὴν ἔκδοσή του, σ' ἐκείνους πού πιστεύουν ὅτι τὸ σύμπαν σκύβει ἀπάνω τους μὲ θαυμασμὸ κάθε φορὰ πού σκαρώνουν μιὰν ὁμοιοκαταληξία, καὶ σὲ κάποιους ἀνυπόφορους σχολαστικούς ὅπως ὁ κ. Σπαταλᾶς, ὁ ὁποῖος κι ἀρνῆται κάθε σκέψη στὸν κ. Ἀποστολάκη ἐπειδὴ ἔκαμε τὸ τρομερὸ λάθος νὰ παραδεχτεῖ ὡς ἡμερομηνία γεννήσεως τοῦ Σολωμοῦ τὴν ὀγδόη Ἀπριλίου ἐνῶ, ἐὰν ἐσυμβουλευόταν τις σοφὲς κριτικὲς τοῦ κ. Σπαταλᾶ, θὰ μάθαινε ὅτι ἡ ἡμέρα ἐκείνη δὲν εἶναι ἡμέρα γεννήσεως ἀλλὰ βαπτίσεως. Εἶνε ἀλήθεια πὼς γιὰ παρόμοια σχόλια χρειάζεται πάντοτε ὁ κατάλληλος. Εὐτυχῶς δὲ πού δὲ λείπουν, καὶ σήμερ' ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, οἱ ἀπόγονοι τῶν περίφημων ἐκείνων καλογήρων τοῦ Βυζαντίου, οἱ ὁποῖοι, μὴ ἔχοντες τί καλύτερον νὰ κάνουν, ἐσχημάτιζαν φράσεις πού ἐδιαβάζονταν κι ἀπὸ τὴν ἀνάποδη, μὲ τὴν ἴδια ἔννοια, ἐστιχοιργοῦσαν σὲ ἀκροστιχίδες κ' ἐσυζητοῦσαν γιὰ τὴν εὐγένεια τῶν λέξεων καὶ τῶν τροχαϊκῶν μέτρων!

Ἄν ὅμως τώρα ἐπρόκειτο ν' ἀναιρέσουμε μερικὲς ἀπὸ τις γνώμες τοῦ κ. Ἀποστολάκη, νὰ, ὁ τόνος στὸν ὁποῖον θ' ἀρχίζαμε:

Κύριε Ἀποστολάκη δὲν ἔχετε δίκην νὰ εἰρωνεύεσθε τοὺς διανοούμενους μας ἐπειδὴ «δὲν πιστεύουν μήτε σὲ οὐρανὸ μήτε σὲ κόλαση» κ' ἐπειδὴ ἡ προσπάθεια τοῦ μεγάλου στὸν τόπον μας εἶναι νὰ χάσῃ τὸ γρηγορώτερον κάθε «ντροπὴ καὶ κάθε ἀθωότη». Ἐσεῖς μιλάτε γιὰ ἀθωότητα; Δὲν καταλαβαίνετε, πρὸς θεοῦ, ὅτι, ἂν παραδεχόμασται τὴ σκέψιν σας καὶ τὴν προσωπικότητά σας, εἶναι ἐπειδὴ ἡ ἐργα-

σία σας μάς πείθει ὅτι δὲν εἶστε καθόλου ἕνας ἀθῶος ; Καὶ μπορεῖτε νὰ εἶστε σεῖς ἕνας ἀθῶος ὅταν «ἀρνηστε» κι ὅταν ἡ ἄρνηση εἶνε τὸ καταστάλλαγμα μιᾶς πείρας καὶ ἡ πείρα τὸ ἀκριβὸν κέρδος πὺν μάς χαρίζει ἡ ζωὴ κάθε φορὰ πὺν χάνουμε λίγην ἀπ τὴν ἀθωότητά μας ; Λησμονᾶτε τὸ νόμο ; Λησμονᾶτε πὺς ὁ καρπὸς ἔρχεται ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνθιση στὸ δέντρο, καί, πὺς ἡ γνώση τοῦ νέου πρωτο-λάμπει στὸ νοῦ του μὲ τὴν ἀπόκτηση τοῦ πρώτου μυστικοῦ πὺν θὰ τὸν χωρίσει γιὰ πάντ' ἀπ τὸ γονηό του ;

Σ' ἕνα ἄλλο μέρος πάλι, μιλάτε γιὰ τὸν πόθο τοῦ «ἀπόλυτου» πὺν πρέπει νὰ φλογίζει τὸ εἶναι τοῦ ποιητῆ· ἀναφέρετε τὸν Γκαῖτε πὺν ἐπραγματοποίησε τὴν ιδέαν αὐτὴ τοῦ ἀπόλυτου στὴν τέχνη, καὶ εἰρωνεύεσθε τοὺς ποιη-τὲς μας πὺν δὲ φιλοδοξοῦν νὰ γίνουν Γκαῖτε ἄλλ' εἶν εὐ-χαριστημένοι μὲ τὴ σχετικὴ θέση πὺν τοὺς δίνει ἡ ἔξυπνη κριτικὴ τοῦ τόπου μας. Λαμπρά. Ἄλλ' ἀκριβῶς τί σημαίνει ἀπόλυτο; σκεφθῆκατε μὲ ποιὲς μορφὲς παρουσιάζεται ἡ ιδέα αὐτὴ στὸ λογισμό; Νομίζουμε πὺς συμφωνοῦμε παραδεχόμε-νοι ὅτι τὸ ἀπόλυτο παρουσιάζεται ὡς «προσπάθεια-ἀπόλυ-του» καὶ ὡς «πραγματοποίηση-ἀπόλυτου» καὶ πὺς καὶ γιὰ τὶς δυνάμεις τοῦ μορφῆς χρειάζεται πάντοτε νὰ σπαταληθεῖ ἡ ἴδια ποσό-τητα ἐνέργειας ἀλλὰ μὲ ἄνισα ἀποτελέσματα. Θέλετε καὶ παρά-δειγμα; Νά, ὁ Σολωμός, γιὰ νὰ μὴ φύγω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης σας· τί ἄλλο ἀντιπροσωπεύει παρὰ τὴν «προσ-πάθεια-ἀπόλυτου». Ἐνῶ, ἀντιθέτως, ὁ Γκαῖτε «τὴν πραγμα-τοποίηση - ἀπόλυτου»; Καὶ ὅμως θαυμάζετε τὸν ἕνα ὅσο καὶ τὸν ἄλλο. Γιατί; διότι θελήσατε νὰ βρῆτε στὸ ἔργο τοῦ πρώτου στοιχεῖα πὺν μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξη τῆς ιδέας τοῦ ἀπόλυτου. Ἀλλὰ καὶ τότε σὲ πόσους ἀπ' αὐτοὺς πὺν παρουσιάζονται γύρω μας μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς μετρι-ότητος δὲν θὰ βροῦμε, ἂν θελήσουμε, τὴ μανία του ; Τὸ ἀπόλυτο δὲ μοιάζει ἀκριβῶς σὰν ἕνα σημεῖο μεταξὺ μεγα-λοφυΐας καὶ μετριότητος ; Καὶ δὲν εἶναι γι αὐτὸ πὺν κ' ἡ μανία του καταλήγει συνήθως στὰ πιδὲ παράδοξα ἀποτελέ-σματα ; Τὸ νόημά του δὲν ἐνσαρκώνεται συχνὰ ἀπὸ ἕνα ἀριστοῦργημα ὅπως μπορεῖ νὰ κρύβεται καὶ πίσω ἀπὸ ἕνα μέτριο ἔργο ; Πολὺ πιθανὸν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς γύρω μας λογίους νὰ ἐργάζονται μὲ τὸ σκοπὸ ν' ἀνέβουν μόνον ἕνα-δυνὸ σκαλοπάτια ποιητικὰ ὅπως ὁ ὀλιγαρκῆς ἐκεῖνος Εὐμέ-νη, στὸ παλὴν ποίημα τοῦ Καβάφη, ὑπάρχουν ὅμως κ'

ἐκεῖνοι πὺ ἐντείνουν τὴν προσπάθειά τοὺς πρὸς τὸ ἀπόλυτο, ὅπως κ' οἱ μυθικοὶ ἥρωες τὸ νεῦρο τοῦ τόξου τῶν, μὲ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀπολύτου ὅπως καὶ ὁ Γκαῖτε, ἀδιάφορο ἂν δὲν κατορθώνουν πράγματα ἀπολύτης συλλήψεως. Τὸ οὐσιῶδες, καταλήγουμε νὰ πιστέψουμε, πὺ δὲν εἶνε νὰ ἔχει κανεὶς τὴ δύναμιν νὰ ἐκφράσῃ μεγάλα πράγματα ὅπως ὁ δημιουργὸς τοῦ «Φάουστ» ἀλλὰ νὰ νοιώθῃ μέσα τοῦ τὴ λαχτάρῃ τῆς ἡρωϊκῆς προσπάθειας ἐκεῖνου.

Ἄς ἔλθουμε τώρα σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου σας: Πιστεύετε ἀλήθεια στὰ σοβαρὰ αὐτὰ πὺ λέτε κάπου πὺ «μὲ τὴν παρανόησιν καὶ τὴν περιφρόνησιν τῆς θρησκείας ἀπὸ μέρος τῶν διαφόρων μορφωμένων νεωτεριστῶν πάει «σιγὰ-σιγὰ νὰ σβῇ κ' ἡ λάμψιν, πὺ μιὰ φορὰ ἐφώτιζε «στὴν ψυχὴ τοῦ ἄντρα ἢ τῆς γυναίκας τὴν εἰκόνα τοῦ συν-«τρόφου τῆς ζωῆς του;» Ὡστε καὶ σεῖς ἀκόμη πὺ σπαταλήσατε τὶς στιγμὲς σας στὴ γύρῃ τοῦ ἰδανικοῦ ἑαυτοῦ σας, σεῖς πὺ λέτε τόσα γιὰ τὴ συλλογὴ, γιὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς δυνάμεώς σας καὶ τὴ σημασίαν τοῦ αὐτογνωρίσματος προσπαθεῖτε νὰ κρατηθῇτε ἀπὸ τὸ νόημα τῆς θρησκείας; Πολεμεῖτε λοιπὸν καὶ σεῖς νὰ ἰσορροπήσετε τὴ ζωὴ σας μὲ τὴ ζωὴ τοῦ συντρόφου σας ἢ τῆς συντρόφου σας μὲ γνώσιν πὺ δὲν πηγάζει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ὑποστάσεώς σας; Ὅταν κανεὶς ταξειδέψῃ γιὰ πολὺν καιρὸ στὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου δὲν νομίζετε πὺ γίνεται ἱκανός, ἐπιστρέφοντας, νὰ γνωρίζῃ ποῖος εἶναι ὁ ἀνώτερος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ φύσιν καὶ ποιὸς εἶνε οἱ βαθύτερες σχέσεις τῆς ψυχῆς του μὲ τὶς ψυχὰς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων πὺ τὸν περιτριγυρίζουν; Ἡ θρησκεία δὲ μοιάζει ἀληθινὰ τότε σὰν ἓνας «χρήσιμος περιορισμὸς» στὶς πράξεις ἐκεῖνου πὺ δὲ μπορεῖ νὰ συλλογιστεῖ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτό του; Ὁ ἄνθρωπος πὺ ἀρνεῖται μύριες ἐπίχτητες ἰδέες, καὶ φεύγει πέρ' ἀπὸ τὸν ψεύτικο κόσμον πὺ βοῇκε ἔτοιμο γύρω του, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐπισκέπτεται κάθε τόσο τὸν πλούσιον κόσμον τῆς ἐσωτερικότητός του, νομίζουμε πὺ θὰ βγῇ βέβαια κάποτε ἀπὸ καὶ μέσα μὲ μιὰ δικιὰ του πίστιν, τὴν πίστιν πὺ τοῦ ταιριάζει. Καὶ σὲ τοῦτο ἀκριβῶς διαφέρει ὁ σκεπτόμενος ἀπὸ τὸν κοινόν, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος ὀφείλει νὰ δημιουργήσῃ τὴν πίστιν του, τὴ θρησκείαν του (ἢ θρησκείαν αὐτὴν δὲν ἔχει ὄνομα καὶ συνήθως βρίσκεται σὲ ἄμεση σύγκρουσιν μὲ τὶς θρησκείας τῶν διαφόρων θεῶν καὶ προφητῶν)

ἐνῶ ὁ δεύτερος κανονίζεται ἄβουλα ἀπ τὴν κοινὴ θρησκεία ὅπως τὸ βιολί ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ βιολιστῆ. Ἡ λάμψη ποὺ φωτίζει, στὴν ψυχὴ τοῦ ἀντρα ἢ τῆς γυναῖκας, τὴν εἰκόνα τοῦ συντρόφου τῆς δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶναι μιὰ λάμψη θρησκείας γιὰ νὰ τὴ φωτίζει. Ὑπάρχει μιὰ λάμψη δίχως ὄνομα ποὺ σκορπιέται τὴν ὥρα ποὺ ἡ ψυχὴ τοῦ ἐνός, σκίβει μέσ ἀπὸ τὴ μοναξιά της, πάνω ἀπ τὸ μουσικὸ χάος τῆς ἄλλης μὲ τὸ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ τὴ γνωρίσει. Τί νὰ τὴν κάνουμε τὴ θρησκεία; Μήπως δὲν ἔχουμε τὸ πρῶτο στοιχεῖο τῆς μέσας; Δὲν μᾶς φτάνει ὁ ἔμφυτος μυστικισμὸς κ' οἱ μεγάλες σιωπὲς τῶν σχέσεων, ποὺ εἶναι σὰν νὰ τὶς προετοιμάζει ἡ ἴδια ἡ ὑπόστασίς μας γιὰ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν ἄφωνη μὰ καὶ τόσο γόνιμη συνομιλία τῶν ψυχῶν μας; Πόσο λίγο ἀγνοῖτε τὶς εὐεργετικὰς ιδιότητες τοῦ αἰσθήματος, σεῖς ποὺ μιλάτε τόσο γιὰ δαῦτο. Ἀλήθεια ὅμως, γιὰ νὰ μιλοῦν τόσο πολὺ οἱ ἄνθρωποι γιὰ κεῖνο ποὺ κυρίως τοὺς λείπει;

Ἄλλοῦ πάλι γράφετε: «Τί κακό ὅμως ὅταν ὁ ἄνθρωπος χαλάσει τὴν παρθενικὴ ὁρμὴ τῆς φαντασίας του μὲ τὸ «ἄ γ ο ν ο γαργάλισμά της, μὲ τὸ ἀδιάκοπο διάβασμα ρομάντζων καὶ τραγουδιῶν καὶ δὲν τὴν μεταχειριστεῖ γιὰ ν' ἀδραχτῇ γερὰ—γερότερα καὶ μακρυνότερα ἀπ' ὅ,τι καρφῶνουν τὰ μάτια τὸν ἄνθρωπο στὸν κόσμο. Σὲ λίγο θὰ γερνᾷ «σὰν ἀφιονισμένος. Σ' ἀτονισμένη φαντασία τὸ σκληρὸ καὶ «γόνιμο φῶς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ἡμέρας γίνεται βάρος ἀσήκωτο. Μόνο στ' ἄλαφρὸ καὶ στεῖρο φῶς τοῦ φεγγαριοῦ εὐχαριστεῖται».

Πρῶτα-πρῶτα, ἂν νομίζετε ὅτι εἶναι ἀνάγκη ἡ ποιητικὴ φαντασία νὰ σαλεύει μεταφυσικὰ γιὰ «ν' ἀδραχτῇ μακρυνότερ' ἀπ ὅ,τι καρφώνουν τὰ μάτια τὸν ἄνθρωπο στὸν κόσμο, τότε δὲ νομίζουμε πὼς γιὰ τὴ δουλειὰν αὐτὴ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου εἶναι τὸ γόνιμο στοιχεῖο καὶ τοῦ φεγγαριοῦ τὸ στεῖρο. Νὰ δίνουμε «ἐπίθετα» μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ δυναμώσουμε τὴν ἀποψη ποὺ ὑποστηρίζουμε αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι «λογικὴ». Στεῖρο δὲν εἶνε καθόλου τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ γιὰ τὸ μεταφυσικὸ φτερούγισμα τῆς φαντασίας. Στεῖρος εἶναι ὁ ἥλιος. Ἡ σκέψη εἶναι προνόμιο τῆς νύχτας. Ὁ ἥλιος κρατᾷ τὴ φαντασία στὴ γῇ ἐνῶ τὸ φεγγάρι τὴν ταξιδεύει πέρα ἀπὸ τὸ ὄρατὸ καὶ τὸ πεπερασμένο. Στὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ ἡ φαντασία παίρνει τὶς ἀόριστες ἀναλογίαις μιᾶς μουσικῆς ποὺ ἀνταποκρίνεται μὲ τὶς

ἄφρονες μουσικότητες τοῦ ἀπείρου. Στὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἡ φαντασία γίνεται κατάσταση ψυχῆς πού δέχεται μονάχα ἐντυπώσεις αἰσθησέων. Τὴν ἡμέρα ἡ φαντασία κινῆται παθητικᾶ τῇ νύχτα ὅμως ἡ ψυχὴ ντύνεται τῇ δυνάμει της ὅλη κι δραματίζεται ὅ,τι δὲν εἶνε δυνατόν ν' ἀντικρύσουν τὰ μάτια.

Κ' ὕστερα, τί σᾶς κάνει κ. Ἀποστολάκη, νὰ πιστεύετε ὅτι «τὸ ἀδιάκοπο διάβασμα ρομάντζων ἀτονίζει τὴν φαντασίαν;» Κ' ἐκεῖνο τὸ ἀδιάκοπο δὲν μοιάζει νὰ μπῆκε στὴ φράση γιὰ νὰ μεγαλώσει τὴν ἐντύπωση τοῦ κακοῦ, τοῦ δῆθεν κακοῦ; Θὰ ἔπρεπε νὰ γράψετε «τὸ διάβασμα» ἀπλῶς, καὶ τότε ἐμεῖς θὰ προσθέταμε: Τὸ διάβασμα εἶναι ὁ εὐεργετικὸς βοηθὸς κάθε φαντασίας. Ὅπως δὲ θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ φανταστοῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἡλίων πού δὲν εἶδαμε ποτὲ (γιὰ νὰ μιλήσουμε κάπως μεταφυσικά), ἀν δὲν μᾶς δινόταν ἀπὸ τὰ πρὶν ἡ ἐντύπωση τοῦ πραγματικοῦ ἡλίου, ἔτσι κ' ἡ φαντασίαν μας στὶς ἐντυπώσεις πού ἀποκομίζει ἀπὸ τὰ βιβλία χρωστᾷ τὶς πιὸ παράτολμες ἐξυψώσεις της. Ἄν ἔσεῖς προτιμᾶτε νὰ ὀνομάζετε τὶς χρήσιμες «ἀφορμές» «γαργαλίσματα», τὸ λάθος βέβαιον δὲν εἶναι δικό μας κ' ἡ ἐπίδραση τῶν βιβλίων, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ μένει, γιὰ τοὺς μικροὺς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς μεγάλους τῶν ἐποχῶν, τὸ εὐεργετικὸ χᾶδι, πού θὰ ξυπνᾷ ὅλη τὴ δυναμικότητα τῆς φαντασίας τῶν.

Ἄλλ' ὅπως εἶπαμε καὶ πιὸ πάνω, σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ παρατάξουμε μιὰ σειρὰν ἀντιρρήσεων. Τῇ δουλειᾷ αὐτὴν ἂς τὴν ἀναλάβουν ἄλλοι. Σκοπὸς μας ἐδῶ εἶνε νὰ παρουσιάσουμε τὶς μεγάλες γραμμὲς τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Ἀποστολάκη μὲ τὶς ὁποῖες συμφωνοῦμε κατὰ γράμμα ὅπως συμφωνοῦν μέσα σ' ἓνα καλὸ ποίημα οἱ στίχοι πού ὁμοιοκαταληγοῦν!

Κάθε στιγμή ζωῆς εἶν' ἓνα ταξεῖδι. Ταξεῖδι μιᾶς χιμαιρικῆς ὄντοτης μέσα σὴν ὑπόσχεση τῶν φαινομένων. Ἀμέριτοι πειρασμοὶ ἐμπνέουν σὴν ψυχὴ σχέδια ἡρωϊκῶν κατακτήσεων. Οἱ ἐπικὲς μητέρες τῶν ἐπιθυμιῶν μας — οἱ λαμπρὲς Ἀτλαντίδες, πού μᾶς προκαλοῦν σ' ἀτελείωτο τῶν θαλασσῶν, πού λαχταροῦν ν' ἀνακαλυφθοῦν καὶ πού θ' ἀποκαλυφθοῦν σὴν δίψαν μας κάποτε, εἶναι ἀμέτρητες. Εἶναι ἀμέτρητες σὰν τὰ φαινόμενα καὶ σὰν τὶς στιγ-

μές, πὺν σημειώνονται ἀπὸ τὸν ἄταχτο χτύπο τῆς καρδιάς μας. Μέσα στὶς στιγμές, μέσα στὸ μεγάλο διάστημα τῶν στιγμῶν, πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὸ «ἐγώ» μας, ἡ δίχως ἀρχὴ καὶ δίχως τέλος, κατάχτηση τῶν συμβόλων τοῦ ἔξωτε-
ρικοῦ κόσμου. Ποιὰν ἀξίαν ὅμως θὰ εἶχε παρόμοια κατά-
χτηση, ἂν λησμονούσαμε, παράλληλα, τὰ δύσκολα ταξεῖδια
στὸ ἀνεξερευνήτο τῆς ἐσωτερικότητός μας ;

Κάθε στιγμή εἶναι ἓνα ταξεῖδι· κάθε ταξεῖδι μιὰ συν-
ομιλία· κάθε συνομιλία ἡ διαπίστωση μιᾶς νέας μας σχέ-
σεως. Ἀδιάκοπα κάνουμε τὴ γνωριμίαν τῆς καινούργιας
μορφῆς τοῦ φαινομένου. Ἀδιάκοπα συνομιλοῦμε μαζί του
μὲ ἄφωνες λέξεις, ὅπως συνομιλοῦν μὲ τὸν χρόνο τὰ αἰώ-
νια σύμβολα. Λέξεις μυστηριακές, λέξεις ἀκατανόητες, ἱερο-
γλυφικές, ἀνταλλάσσονται μέσα στὸ φῶς καὶ μέσα στὴ νύχτα—
εἶναι ἡ Ζωή, ποῦ διαπιστώνεται μέσα στὸ χάος τῆς στιγ-
μῆς. Ὅμως τί φτωχὸ πὺν θὰ φάνταζε τὸ ταξεῖδι αὐτὸ μέσα
σ' ὅ,τι μᾶς περιστοιχίζει, ἂν λησμονούσαμε τὸ κυριώτερο :
τὸ ταξεῖδι μέσα στὸ ἴδιο μας τὸ εἶναι ;

Κάθε φορὰ πὺν παραδίνουμε τὴ ζωὴ μας στὸ μαγικὸ
χορὸ τῶν ῥλογῶν, δημιουργοῦμε κ' ἓνα καθῆκον ἀπέναντί
της. Τοῦτα τὰ λόγια δὲν πρέπει ν' ἀποφύγουμε ποτὲ νὰ τὰ
ποῦμε : «καὶ τώρα, ψυχή, βυθίσου στὸν ἑαυτό σου !» Εἶναι
μιὰ προσταγὴ πὺν ρυθμίζει· ἡ πράξη θὰ μεταμορφωθεῖ
σὲ σκέψη. Ἡ ζωὴ θὰ συλλογιστεῖ· ἡ κίνησις θὰ ὄνειρευτεῖ
τὸ γεμᾶτο νόημα ὄνειρο τῆς ἀκινιστίας. Ἄλλως τε καὶ αὐτὸ
πὺν ὀνομάζουμε «ἀνθρώπινη γνώσις», τί ἄλλο εἶναι παρὰ
πεῖρες ἐντυπώσεων πὺν ἔχουν ὑποστει τὸ εὐεργετικὸ διῆλι-
σμα τῆς συνειδήσεως ;

Σήμερα, αὔριο, κάποτε, ἡ ψυχὴ μας, ἀγγίζοντας τὴν
ὠριμότητα, βεβαιώνεται μόνη, ὅτι, σὲ κάθε ρητορικὴ τῆς
κίνησις πρὸς τὴ φαντασμαγορίαν τοῦ κόσμου, ἀντιστοιχεῖ
μιὰ βουθὴ περισυλλογὴ μὲς στὸ ἴδιο τῆς βάθος, καὶ πῶς
στὸ σύνολο τῶν χρυσοδιάφανων σκέψεων τῆς, πὺν πρωτα-
νοίγουν σὰν ἄνθη μέσα στὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἀντιστοιχοῦν οἱ
βαθύτερες ἐκείνες σκέψεις πὺν ὀφείλουν τὴ γέννησή τους
στὸ συγκεντρωτικὸ φῶς τῆς λάμπας, σὰν πέφτει πάνω στὸ
τραπέζι τῆς γόνιμης, τῆς βαθειᾶς, περισυλλογῆς. . . .

«Συλλογὴ» — μοναδικὴ χαρὰ τῆς διανοίας, δρόμος

πρὸς ἀνακάλυψη θησαυροῦ ἐχτιμημένου ἀπὸ τὸν κόπο, νίκη χαρισμένη σὲ μᾶς ἀπὸ τὶς ἥττες τῆς ἀδυναμίας μας. . . .

«Ἐξέταση τοῦ ἑαυτοῦ μας» — Κυριαρχία πάνω στὴ δύναμη ποὺ μᾶς ξαναπαράδίνεται ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζαμε νὰ χά-
νουμε τὰ ἔχνη της καὶ τὴ βεβαιότητά της.

«Συλλογή» — ὁ τίτλος ἑνὸς κεφαλαίου στὸ βιβλίο τοῦ κ. Ἀποστολάκη. Ἀνάγκη ἀγνοημένη, ἀπὸ τὴν ἐπιπολαιό-
τητα. Λέξη ποὺ ἡ κατανόησή της κουράζει σὰν δὲν κατα-
στρέφει γιὰ πάντα τὰ ψεύτικα παλάτια τῆς ἀκινιστίας μας.

«Ἄν ὄχι τίποτ' ἄλλο κάνω μονάχος μιὰν ἐξέταση
« τοῦ ἑαυτοῦ μου. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ χρειάζεται νὰ γί-
« νεται μιὰ τέτοια ἐξέταση. Μαθαίνει κανεὶς τὴν κατάστα-
« σή του, βλέπει πῶς πάει ἡ ὑγεία του. Βέβαια δὲν εἶναι
« τὸ καλύτερο μέσο κ' εἶναι πάντα δυσάρεστο, ἂν ὄχι ἐπι-
« κίνδυνο, νὰ εἶναι ὁ ἴδιος γιατρὸς κι ἄρρωστος, νὰ κάθε-
« σαι ν' ἀκροάζεσαι τὸν ἑαυτό σου.»

Εἶναι οἱ κοινοτυπίες μὲ τὶς ὁποῖες ἀναγκάζεται ν' ἀρ-
χίσει ὁ κ. Ἀποστολάκης. Γιὰ τὴ διανοητική μας ζωὴ ὅμως,
ποὺ ἔχει ἐξαντλήσει τὴν κλίμακα τῶν πρωτοτυπιῶν μέχρι
κοινοτυπίας, οἱ «κοινοτυπίες» αὐτὲς μοιάζουν ἀληθινὲς
«ἀποκαλύψεις», ἀποκαλύψεις νέων τύπων καὶ νέων κόσμων.
Εἶνε ἀνάγκη, τὸ βλέμμα νὰ λησμονεῖ κάθε τόσο τὴν εὐτυ-
χία τῶν ὥραίων ἐπιφανειῶν, ὀφείλει ν' ἀνησυχεῖ κάθε τόσο
καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Ἔχουμε τὸ καθήκον τῶν
δύσκολων ἐπιχειρήσεων. Ἡ θάλασσα δὲν ἔχει μόνο μιὰ
θεῖαν ὄψη, ἀλλὰ κ' ἓνα βυθὸ γεμάτο θησαυροὺς δίχως ὀ-
νομα, ἢ μᾶλλον θησαυροὺς ποὺ φέρνουν τὰ μεγαλοπρεπῆ
ὀνόματα τῶν κινδύνων. Ὁ ἑαυτός μας ἔχει ἀνάγκη νὰ
αἰσθανθεῖ τὸ βλέμμα μας ἀπάνω του. Ἀλλοιῶς ὑπάρχει
φόβος ἐκεῖ ποὺ «στέκεται κανεὶς γερὸς στὰ πόδια του, ζη-
« τώντας ζωὴ μέσα τοῦ ξάφνου, νὰ μὴν ἀκούσῃ τίποτα —
« νὰ τὴν εὖρη φευγάτη.»

Τί ἀντιπροσωπεύει μέσα στὴ ζωὴ ὁ διανοούμενος; Ἐ-
να πρᾶγμα εἶναι γνωστό, πῶς ὁ διονοούμενος στὴν Ἑλλά-
δα ἀντιπροσωπεύει : τὸ φτωχότερο ἐσωτερικὸ κόσμο. Τρέ-
φεται καὶ προσπαθεῖ νὰ θρέψῃ τοὺς ἄλλους μὲ γεγονότα,
περιγράφει ἀπλῶς ὅ,τι γίνεται γύρω του κι ὅ,τι κάνει ὁ
ἴδιος. Ὁ ρόλος τοῦ ἀπέναντι στὴ ζωὴ εἶναι ὁμοιος μὲ τὸ
ρόλο τοῦ ἄψυχου καθρέφτη. Ἀποφεύγει νὰ συλλάβῃ τὶς
ἐννοίες τῶν ἀλληγοριῶν ποὺ σιγομιλοῦν γύρω μας· μισεῖ

τὶς δύσκολες προσπάθειες· προτιμᾷ τὶς εὐκόλες στάσεις· κάνει τὸν ἑαυτό του ἀλληγορία γιὰ τοὺς ἄλλους· γράφει ἄλλα, λέγει ἄλλα καὶ πιστεύει ἄλλα. Ἀποφεύγει τὴν συλλογὴν ὅπως ἀπογεύγουν οἱ εἰρηνικοὶ διαβάτες τοὺς ἡλεκτρικοὺς στύλους πάνω στοὺς ὁποίους διακρίνουν τὶς λέξεις — «Κίνδυνος — Θάνατος». Τὴν φοβοῦνται γιατί ὁδηγεῖ στὴν κριτική — τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνη κριτικὴ πού εἶναι περισσότερο αὐτοεξομολόγησις καὶ κατὰ συνέπειαν ἀρχὴ ἀρνήσεως. Γιατὶ σὲ μιὰ τέτοια ἐξομολόγησις πού λείπει ὁ ἄλλος, ὁ δεύτερος, μᾶς εἶναι εὐκολώτερο νὰ μὴν ἀποκρύψουμε τὸ παραμικρό. Μποροῦμε νὰ κυττάξουμε θεόγυμνη τὴν ψυχὴ μας, μποροῦμε ν' ἀντικρύσουμε τὴν ἀσκήμια μας, μὲ ἀπογοήτευσιν καὶ τότε ; Τότε δὲν μᾶς μένει πιά παρὰ ν' ἀρνηθοῦμε. Ν' ἀρνηθοῦμε ; Νά, ὁ κίνδυνος πού ἀποφεύγουμε, ὁ κίνδυνος - καταδίκη ἢ μᾶλλον αὐτοκαταδίκη. Νὰ ἐπιστρέψουμε πίσω ἀρνούμενοι τὸν πολύχρονο δρόμο πού διανύσαμε ; Χρειάζεται δύναμις. Πρέπει νὰ νοιώθῃ κανεὶς μέσα σου μιὰ φλόγα πού ξανανειώνει ἀδιάκοπα ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, γιὰ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ σβύσῃ μὲ μιὰ μεγαλόπρεπὴ χειρονομία ὅ,τι κοπίασε χρόνια νὰ φτιάξῃ. Οἱ Γκαίτε πού ξέρουν νὰ δημιουργοῦν γιατί ξέρουν ν' ἀρνοῦνται δὲν εἶναι καθημερινοί. Ὁ Γκαίτε, ὁ θεὸς αὐτὸς τῆς ποιήσεως μιὰ μέρα, ὕστερ' ἀπὸ δέκα χρόνια ἐπιδόσεως στὴ ζωγραφικὴ, ἀνακαλύπτει πὼς δὲν εἶναι γεννημένος ζωγράφος καὶ ἀρνεῖται ὅ,τι εἶχε ζωγραφίσῃ. Πόσοι ὅμως ἀπὸ τοὺς ποιητὲς μας θὰ παραδέχονταν ν' ἀρνηθοῦν τὸ ἔργο τους ; Ἡ ἀρνήσις εἶναι προνόμιον τῶν δυνατῶν. Εἶναι καθαροὴ δημιουργία. Οἱ ποιητὲς μας δὲ θὰ δημιουργήσουν ποτὲ γιατί τρέμουν ν' ἀρνηθοῦν. Ἀλλὰ στοὺς δυνατοὺς ἀνέμους δὲν ἀντέδουν τὰ ἐτοιμοθάνατα κρῖνα. Οἱ ποιητὲς ἔχουν δίκην νὰ προτιμοῦν τὴν χλιαρὴν ἀτμόσφαιρα τῶν θερμοκηπίων. Γιατὶ ἂν ἀντικρύσουν τὸ δυνατό ἀνεμο τῆς ἀρνήσεως θὰ σωριαστοῦν μιὰ γιὰ πάντα. Ἀκόμη καὶ ὡς λέξις ἡ ἀρνήσις εἶναι ἀνεπιθύμητὴ ἀπὸ τὸ διανοούμενόν μας καὶ τὸν ποιητὴ μας. Τὸν ἐρωτᾷτε ἂν ἐδιάβασε τὸ τὰδε βιβλίον, καὶ σὰς ἀπαντᾷ «πὼς τέτοια ἀρνητικὰ βιβλία δὲ συνειθίζει νὰ διαβάξῃ, καὶ πὼς σὸ κάτω-κίτω εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ ἀρνήσις εἶναι βλαβερὴ γιὰ τὸν καλλιτέχνη.» Ἔτσι μᾶς ἐμίλησε ὁ ποιητὴς γιὰ τὸν ὁποῖο τρέφουμε ἰδιαίτερον σεβασμό. Νά ! οἱ ὁδηγοὶ μας. Μᾶς συνειθίζουν στὴ δειλία. Μᾶς τὴν κάνουν νόμον.

Ὁ φόβος τῆς ἀρνήσεως εἶναι βαθειὰ ριζωμένος στὸ διανοούμενό μας, σὲ τέτοιο βαθμὸ μάλιστα, πὺ ἀναγκάζεται ν' ἀναγνωρίζει τὴ μετριότητα γιὰ νὰ μὴν τύχη καὶ τοῦ ἀρνηθοῦν τὴ δική του. Στὴν ἀνειλικρίνεια δίνει ἓνα ἄλλο ὄνομα : τὴν ὀνομάζει «καλὴ συμπεριφορά». Κ' οἱ πραγματικοὶ τεχνίτες ἀκόμη πιὸ δειλοί. Ὁ κ. Α. Πάλλης ἀναγνωρίζει τὸν κ. Ταγκόπουλο, ὁ κ. Παλαμᾶς κάθε στιχοπλόκο πὺ θὰ τοῦ στείλει ἓνα κακοφτιασμένο ποίημα μὲ μιὰ ρητορικὴ ἀφιέρωση. Δὲν μᾶς μένει τώρα παρὰ νὰ φανταστοῦμε τί γίνεται καὶ μὲ τοὺς ἄλλους. Εἶναι ἀλήθεια πὺς ἡ αἰωνιότητα δὲν εἶναι τόσο ἀνεχτικὴ ὅπως ὁ κ. Α. Πάλλης κι ὁ κ. Παλαμᾶς. Τὸ ἔργο τῆς εἶναι βέβαιον καὶ ἀλύγιστον. Ἀλλ' αὐτὸ δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ ὀπλιστοῦμε καὶ μεῖς μὲ λίγη ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ιδιότητα τοῦ χρόνου καὶ τῆς αἰωνιότητος. Ἐτσι θὰ δείχναμε τοῦλάχιστον πὺς ἐνοιώσαμε καλὰ τὰ μυστικά τῆς.

Ἄν λείπει ὁλότελα ἡ κριτικὴ στὸν τόπο μας σήμερον τοῦτο ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη συλλογῆς. Ὁ ποιητὴς μας στὴ μεγαλύτερη κλίμακα εἶναι κακὸς ποιητὴς γιὰτὶ δὲν ἀναγνωρίζει τὸ ρόλο τῆς κριτικῆς μέσα στὴν τέχνη. Βρίσκει πὺς «εἶναι ὁλότελα περιττὴ γιὰ τὸν καλλιτέχνη» καὶ συνεχίζει ὁ κ. Ἀποστολάκης : «Τὴν καταδίκη τῆς κριτικῆς τὴν ἀκοῦς « τὸ περισσότερο ἀπὸ τὸ στόμα τῶν κακῶν καὶ ἀσήμαντων « ποιητῶν γιὰ νὰ μποροῦν ἔτσι ἀνενόχλητοι ν' ἀσχημονοῦν « καὶ δὲ θ' ἄξιζε γι' αὐτὸ νὰ τὴν προσέξης, ὅμως ὅταν γυρίσης καὶ δῆς ποιᾶς λογιῆς κριτικῆς γράφονται καταλαβαίνει πὺς δὲν ἔχουν καὶ πολὺ ἄδικο, ὅσοι τὰ βάζουν « μαζί τῆς — ἅς εἶναι καὶ τιποτένιοι στιχοπλόκοι.» Ἀλλὰ πὺς νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὴν κριτικὴ μας ; Μήπως ὁ κριτικὸς μας ἔχει μέσα του τὴν παραμικρὰ συνείδηση ; Συναισθάνθηκε ποτὲς βαθύτερα ποιῆς εἶναι οἱ ὑποχρεώσεις του ; Ἐξῆσε, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ, μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἀπόλυτου ; Ὁ ἴδιος αὐτὸς τρέμει τὴν ἀρνήσιν ἀφοῦ δὲν ἀποφάσισε ποτὲ ν' ἀνέβῃ μιὰ κορυφὴ, ἀφοῦ δὲν «ἀναχώρησε» ποτὲ κ' ἐπομένως δὲν ἐγύρισε ποτὲ ἀπὸ καμμιά μοναξιά. Οἱ προφῆτες κ' οἱ ἀρχηγοὶ τῶν θρησκειῶν ἔγιναν ἱκανοὶ νὰ ἐπιβληθοῦν ἀφοῦ πρῶτα ἀπομονώθηκαν κι ἀντλήσανε δύναμη ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Ὁ κριτικὸς μας οὔτε σκέφθηκε οὔτε σκέπτεται νὰ γίνῃ ἀναχωρητὴς τὸν τρομάζει ἡ ἔρημος. Θῦμα κι αὐτὸς τοῦ ἐπαίνου, τῆς ἀρρώστιας αὐτῆς πὺ σαπίζει

τὸ μεγαλύτερον ἀριθμὸ τῶν λογίων μας, δὲν τολμᾷ νὰ μιλήσει σκληρά. Νὰ φοβᾷται ἄραγε τὸν σκληρὸ ἤχο τῆς φωνῆς του ἢ μήπως αἰσθάνεται τὸν πόνο τῶν ἄλλων ἀντανακλαστικά; Ἄλλ' ὅπως λέγει κι ὁ κ. Ἀποστολάκης «ὁ ἄνθρωπος ποὺ λιγοθυμᾷ μὲ τὴν πρώτη στάλα αἷμα, ποὺ « θὰ δῇ νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ χέρι του, δὲν κάνει γιὰ κριτικός.»

Πῶς νὰ ἔχουμε λοιπὸν ἐμπιστοσύνη στὸν κριτικὸ τοῦ τόπου μας ἀφοῦ ἀντὶ νὰ προσπαθῇ ν' ἀνέβει ὁ ἴδιος σ' ἓνα ἐπίπεδο ἀπόλυτο ἀρκέστηκε, θῦμα τῆς ἐλληνικῆς ἀρρώστειας ποὺ λέγεται «ἔξυπνάδα», στὴ σχετικότητα; «Πῶς θ' ἀνάσαινε ὅλη ἡ ζωὴ μας λυτρωμένη ἀπὸ τὸ ἀπαίσιο σαράκι, ποὺ χρόνια τώρα τὴν τρώει — ἀπὸ τὴν ἔξυπνάδα» σημειώνει ὁ κ. Ἀποστολάκης. «Τὸ τρομερὸ παράσιτο ἔχει « ξαπλωθεῖ σ' ὅλη τὴ ζωὴ, ἀπὸ παντοῦ τὴ σφίγγει, τῆς « παίρνει ὅλο τὸ χυμὸ καὶ τῆς κόβει κάθε ὀρμὴ καὶ κάθε « ποικιλία. Παντοῦ ἡ ἴδια ταχυδαχτυλογικὴ ἀξιοσύνη, « παντοῦ ἔξυπνοι ἄνθρωποι, πονθενὰ φυσικοί.»

Ὁ κριτικὸς μας εἶναι μιὰ ἀνήθικη ὑπαρξη. Βασιζόμενος στὴν «ἔξυπνάδα» του, κοιμᾶται ἡσυχος, δὲν ὑποψιάζεται καμμιά ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ πνεύματος, καὶ στὸ τέλος τὰ βολεῖ ὅλα προστρέχοντας στὸ ναρκωτικὸ τὴν ἔξυπνάδα. Ἡ ἔξυπνάδα εἶναι τὸ πολυχρωμὸ ἐκεῖνο χῶρισμα ποὺ ἐμποδίζει τὸν κριτικὸν καὶ τὸν ποιητὴ ν' ἀντικρουτοῦν, νὰ δοῦν ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου τὰ γύμνια. Γιατί νὰ αἰσθανθοῦν ἀνησυχίες; Γιατί ν' ἀναγκασθοῦν νὰ συλλογιστοῦν; Γιατί νὰ κοπιᾶσουν;

Ἡ συλλογὴ ἔχει ἀποστειρωτικὰ συνέπειες — εἶναι τὸ ἀξίωμα ποὺ πρωτομαθαίνουν ποιητὴς καὶ κριτικός. Καὶ προτιμοῦν νὰ κοιμοῦνται ἡσυχοὶ μακριὰ της. Ἄλλως τε ἡ συλλογὴ εἶναι ἓνα ταξεῖδι ἀθέβαio. Ὅταν ἐπιστρέφουμε ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς στὸ λιμάνι ποὺ ξεκινήσαμε κάποτε, δὲν ξέρουμε ποιά ἀπὸ τὰ «προσόντα» ποὺ ἐπῆραμε μαζί μας τότε μᾶς ἀπομένουν ἀκόμη. Ἄν ἔξαφνα ἡ «νεανική μας γονιμότητα» ἔχει βυθιστεῖ γιὰ πάντα στὸ βάθος καμμιάς θάλασσας ἀπὸ ἐκεῖνες ποῦ περάσαμε; Τότε τί θὰ γίνουμε; Νὰ ἀπαρνηθοῦμε τὸν τίτλον τοῦ ποιητῆ ποὺ ἐδώσαμε οἱ ἴδιοι στὸν ἑαυτό μας; Ἀδυναμία! Περιστὰ λοιπὸν τέτοια ἐπικίνδυνα ταξεῖδια, σκέπτεται ὁ ἔξυπνος νέος ποιητής, καὶ προχωρεῖ. «Τὰ ποιήματά σου στέκονται!» τὸν βεβαιώνει ὁ κριτικὸς ἀμέσως. Καὶ οἱ δύο, θύματα τῆς ἀσυλλογιᾶς, ζοῦν εὐχαριστημένοι ὅπως δύο ἄνθρωποι ποὺ κατώρθωσαν νὰ

διώξουν ἀπὸ μέσα τους γιὰ πάντα τὸν κλέφτη τῆς χαρᾶς
των : τὴν ἀνησυχία !

Ὅσο περισσότερο συλλογιστοῦμε στὴ ζωὴ μας τόσο
πιὸ εὐκόλα ἀρνούμαστε τὸ σχετικὸ γιὰ τὸ ἀπόλυτο. Ἡ συλ-
λογὴ μᾶς φέρνει σιμὰ, πολὺ σιμὰ σ' ὅ,τι τὸ πιὸ αἰώνιο ὑπάρ-
χει μέσα μας. Ὁ διανοούμενος, ὁ ποιητὴς κι ὁ λόγιος
μας, φτωχοὶ σὲ συλλογὴ, τρέμουν ν' ἀντικρύσουν τὴν ἄρνη-
ση. «Εἶναι σημάδι μαζὶ μὲ ἄλλα πολλὰ τῆς κακομοιριᾶς,
« πὺ μᾶς δέρνει, ἡ ἀλλόκοτη συγκίνησι καὶ ταραχὴ, πὺ
« φέρνει ἡ λέξι ἄρνησι. Μοιάζει σὰν ἡ συλλογὴ νὰ μᾶς
« εἶναι ὁλότελα ἄγνωστη. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι μὲ καλὲς
« διαθέσεις—ὅπως τοῦλάχιστο φαίνονται κι' ὅπως λέν κ' οἱ
« ἴδιοι στὴν παραμικρὴν ὅμως ἀντίρρηση, πὺ θὰ τοὺς κά-
« νεις γιὰ τὸ ἔργο τους, δὲ βαστοῦν εἶναι ἔτοιμοι νὰ χο-
« λιάσουν καὶ νὰ κλάψουν, ὅπως τὰ μικρὰ παιδιὰ, σὰν δοῦν
« σπασμένο τὸ παιγνίδι τους. . . .

« . . . Ὅπως τὰ μικρὰ παιδιὰ πρέπει κινεῖς ὁλοένα νὰ
« τοὺς καμρώνει καὶ νὰ τοὺς προσέχει. Ὡστόσο αὐτοὶ
« στὸ τέλος εἶναι ἀκίνδυνοι· εὐκόλα μουλώνουν στὴ γω-
« νιά· στὸ καινούργιο παιγνίδι πὺ θὰ βροῦν, ξεχνοῦν τὸ
« παλὸ καὶ τὴ λύπη τους μαζὶ. Ὑπάρχουν ὅμως κι' ἄλλοι,
« πὺ τοὺς πιάνει ἱερὴ ἀγανάκτησι μὲ τὴν ἄρνησι, λὲς καὶ
« βλέπουν τὸ ἔργο τῶν χειρῶν τοῦ θεοῦ θρυμματισμένο
« μπροστά τους, ἐνῶ πραγματικὰ τίποτε ἄλλο δὲν κινδυ-
« νεύει παρὰ οἱ ἀράχνες τοῦ μυαλοῦ τους.»

«Χίλιες φορὲς ὅμως νὰ λείπη ποίησι καὶ ἐπιστήμη,
« δόξα καὶ ὑπόληψι, ἂν πρόκειται ποτὲς νὰ φοβᾶμαι νὰ
« σηκώσω τὸ μάτι μου ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μεγαλεῖο μου μὴν
« τύχη καὶ ἀντικρύσω τὴ δουλεία τῆς ψηχῆς μου καὶ τὴ σι-
« χασιὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ μου.»

«Καὶ τί τάχα νὰ φοβᾶται ὁ λόγιος, πὺ φωνάζει ἔτσι
« μὲ τὴν ἄρνησι ; . . . Ζῶντας στὴν πιὸ ἀσφυκτικὴ ζωὴ,
« σοῦ καίει τὴν καρδιὰ νὰ τὸν βλέπης πῶς ἀγκομαχεῖ γιὰ
« ν' ἀνασάνῃ.»

Κι ὥστος μὲ τὴν ἄρνησι μποροῦσαν βέβαια νὰ ἐλευ-
θερωθοῦν ἀπὸ τὴ στενή, τὴν πλαστὴν ἀτμόσφαιρα πὺ τοὺς
περιορίζει τὴ ζωὴ. Μποροῦσαν νὰ βρεθοῦν ξαφνικὰ ἔξω ἀπὸ
τὰ τεῖχη μέσα στὰ ὁποῖα, δίχως ντροπὴ, κλείσανε τὴ ζωὴ
τους· μὰ τρέμουν γιὰτὶ δὲν ξέρουν τί τοὺς ἐπιφυλλάσσει τὸ
ἄνοιγμα τοῦ αἰώνιου παραθύρου πὺ βλέπει πρὸς τοὺς ἀ-

νοιχτοὺς ὀρίζοντες. Κάποτε, γιὰ νὰ ἡσυχάσουν ἀπὸ τὰ συνθηματικὰ ξυπνήματα τῆς συνειδήσεώς των, τὴ βεβαιώνουν πῶς ἔκαναν ὅ,τι τῆς ὤφειλαν. Πῶς ἄρνηθήκανε κι αὐτοὶ κάτι, πῶς ἄφισαν νὰ κυλήσει μέσα τους τὸ χρυσὸ κῦμα τῆς μεγάλης ζωῆς καὶ τῶν ὀλοκάθαρων λογισμῶν. Ποιὰ τάχα νὰ εἶναι «ἡ ἄρνηση αὐτὴ ποὺ ἔκαναν καὶ κάνουν στὴ ζωὴ τους ;» νὰ τὴν, στερεότυπη μέσα στὴν ἀπλότητα της: «Ὁχι « ἐσὺ παρὰ ἐγὼ. Ἀλίμονο, τί ἀγέρας, τί φῶς, συμπεραίνει ὁ κ. Ἀποστολάκης, μπορεῖ νὰ μπῇ ποτὲς ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἀνοιγμα, στὴ ζωὴ μας ;»

Ἡ κατάσταση δὲν ἀλλάζει, ἡ ἰδανικὴ ἐλευθερία μένει γι' αὐτοὺς μιὰ ἔννοια ποὺ δὲν ἀπασχόλησε σοβαρὰ τὴ σκέψη τους. Ὁχι μόνο δὲ ζητοῦν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ φυλακὴ τους μὰ κι ἂν βρεθεῖ τὸ χέρι, τοῦ καλόβουλου ξένου καὶ γελαστεῖ νὰ τοὺς ἀνοίξει τὴ θύρα, αὐτοὶ τὸν κυττάζουν μὲ ἐκπληξη καὶ τὸν παρακαλοῦν νὰ τοὺς τὴν ξανακλείσει μὴν τυχὸν καὶ ξυπνήσει ξαφνικὰ μέσα τους ἡ λαχτὰ καὶ βρεθοῦν στὴ δύσκολη θέση ν' ἀκούσουν ἐντὸς των τὸν ἀξιολύπητον ἑαυτό τους νὰ κλαίει. Τέτοιο κλάμμα δὲν τὸ θέλουν, τοὺς εἶναι ἀνεπιθύμητο· αὐτοὶ προτιμοῦν νὰ κλαῖνε ψεύτικα — «ποιητικά» ὅπως συνειθίζουν νὰ λένε.

«Τί εἶναι ὁ χαλασμός καὶ τὸ γκρέμισμα ποὺ μπορεῖ νὰ « φέρει ἡ σωστὴ ἄρνηση, μπρὸς στὸ μεγάλο καλό, ποὺ « νειώθη ὁ ἄνθρωπος, μπρὸς στὴν ἰδανικὴν ἐλευθερία, « ποὺ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀστράφτει τῶρα μὲ τὴν ἄρνηση στὴ « ψυχὴ του ;»

«Ἡ συναίσθηση τῆς ἰδανικῆς ἐλευθερίας ἀποζημιώνει « τὸν ἄνθρωπο γιὰ ὅ,τι φαινομενικὰ μόνο χάσει μὲ τὴν ἄρνηση, καὶ νομίζω πῶς εἶναι ἀρκετὴ ἀποζημίωση. Χωρὶς « τὴ συναίσθηση τῆς ἰδανικῆς ἐλευθερίας ὅ,τι ὀνομάζουμε « πραγματικὰ ἐλευθερία καταντᾷ στὸ τέλος σκλαβιά.»

Ἀλλ' ἂν ὁ ποιητὴς καὶ γενικὰ ὁ λόγιος ἀποφεύγει νὰ συλλογιστεῖ γιὰ ν' ἄρνηθεῖ κατόπιν, ὁ κριτικὸς δὲν πρέπει νὰ διστάξει. Ἡ ἄρνηση εἶναι μιὰ εὐεργεσία στὸ ἄτομο καὶ στὶς ἐκδηλώσεις του. Ἀπὸ τὴν ἄρνηση θὰ ξεκινήσει γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ἀπόκρυφη δύναμή του. Μπροστά του θὰ ὀρθώνονται ἀδιάκοπα οἱ ψεύτικες μορφές ποὺ ξεγελοῦν. Ἀλλὰ τί νὰ τὶς κάνει; Τί τοῦ χρειάζονται τὰ ἐπίχρυσα μέταλλα ὅταν ξέρεи πῶς κάπου πιο πέρα θὰ βρεῖ τὸ πραγματικὸ χρυσάφι στὴν αἰώνια πηγὴ του; Τὰ ἐπίχρυσα μέταλλα εἶναι ἓνας πολὺ

ἐπικίνδυνος θησαυρός. Βαραίνει μὲ τὸν ὄγκο του τὶς πλάτες μας, καὶ τὰ πόδια μας ἀρνοῦνται νὰ προχωρήσουν μέσα στὸν ὑποσχετικὸ δρόμο. Μοναχὰ ἡ ἄρνηση μᾶς ἐλευθερώνει καὶ μᾶς δίνει φτερά.

Ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ μᾶς ξανανιώνει ὅπως ἡ θύελλα ξανανιώνει τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἄνθη τῶν κήπων. Μὲ τὸ νὰ σφαλοῦμε τ' αὐτιά στὴν πραγματικότητά δὲν ἔπεται πῶς παύουν νὰ μᾶς παραφυλᾶνε οἱ κίνδυνοί της. Καλὸς γιατρός εἶναι κεῖνος ποὺ ἀποφασιστικὰ παίρνει τὸ μαχαῖρι καὶ μᾶς γλυτώνει μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν πληγὴ καὶ ὅχι κεῖνος ποὺ πρόσκαιρα ναρκώνει τὸν πόνο της ποὺ μᾶς βασανίζει τὴν καρδιά. Ἡ κριτικὴ εἶναι ἡ βάση τῆς δημιουργίας. Ἡ καλὴ ποίηση καὶ γενικὰ ἡ καλὴ τέχνη ἔχουν τὶς ρίζες τους βαθειὰ ποτισμένες μέσα της. Κ' ἐπειδὴ ἡ κριτικὴ εἶναι ἡ διάθεση ποὺ ἀποχτιέται μέσα στὴν ἱερὴ μοναξιά τῆς συλλογῆς, ὁ καλλιτέχνης ὀφείλει νὰ τείνει διαρκῶς πρὸς τὸν ἐσωτερισμό, μὲ τὴν ἴδια μανία ποὺ τείνουν οἱ ἄρρωστοι πρὸς τὴν ὑγεία.

Οἱ ποιητές μας, ἄνθρωποι καὶ αὐτοὶ μὲ «τάσεις» νομίζουν ὅτι ἀγγίζουν τὸ ἰδανικὸ τῶν ἀρχαίων ἂν ἀφίσουν τὸν ἑαυτὸ τους νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ ὁρατοῦ.

«Στὰ νειάτα τους ζητήσανε νὰ αἰσθανθοῦν χωρὶς πρῶ-
« τα νὰ συλλάβουν μὲ τὸ νοῦ, χωρὶς νὰ δοκιμάσουν, χωρὶς
« ἔξετάσουν ἂν ἦταν τὸ βάθος ὅσον πρέπει γιὰ τὴν ψυχὴν
« τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τώρα εἶναι γιὰ πάντα πιασμένοι κ'
« ἐκεῖ θὰ χαθοῦν. . . .»

Τὴν ἀναγκαίαν ἐκείνη βαθύτητα τὴν ὀνομάζουν μεταφυσική. Καὶ προτιμοῦν νὰ περιγράφουν τ' ἀσήμαντα περιστατικὰ τῆς στενῆς ζωῆς των, τὰ ὄνειρά των, καὶ τὶς χαρὲς των, ἀντὶ νὰ ἐμβαθύνουν. Εἶναι κανεὶς νὰ τοὺς λυπᾶται γιὰ τὴν ἀσυλλογιά τους. Ὅλος ὁ κόσμος περιορίζεται γι' αὐτοὺς σ' ὅ,τι χαίρεται τὸ μάτι τους, ἢ μᾶλλον σ' ὅ,τι διασκεδάζει ἐγωϊστικὰ τὶς αἰσθήσεις των. Σ' ἡν ψυχὴ τους δὲν ἀνέτειλε ποτὲ ὁ θαυμασμός. Ὁ θαυμασμός ποὺ εἶναι τὸ σημαντικότερο γεγονός στὴν ψυχὴ τοῦ νέου. «Αὐτὸς ποὺ ἀ-
« πλώνει τὴ ζωὴ μας σ' ὅλο τὸ βάθος καὶ σ' ὅλο τὸ ὕψος
« αὐτοῦ τῆς δίνει τὰ φυσικὰ σύνορά της. Ἡ παρουσία του
« φανερώνει, πῶς ἡ ψυχὴ μας ξύπνησε καὶ ὀλάκαιρο τὸ
« εἶναι μας ἀναδεύεται ἑτοιμὸ νὰ δεχτῇ. Εἶναι ἀλήθεια
« καὶ πρὶν ἐδοῦλεσαν οἱ αἰσθήσεις μας, καὶ πρὶν τὰ μάτια
« καὶ τ' αὐτιά ἦσαν ἑτοιμα νὰ πάρουν ὅ,τι τοὺς προσφε-

« ρότανε, μὰ τὴ δουλειά τους ἔμοιζε νὰ τὴν ὀρίζε ἄλλοτε»
« ἡ τύχη καὶ ἄλλοτε ἀνεξήγητη καὶ τυφλὴ ἀνάγκη. Ἐβλέ-
« παμε κι' ἀκούγαμε, γιατί ἐτύχαινε νὰ εἴμαστε κοντὰ ἢ
« γιατί βρεθήκαμε στὴν τύχη νὰ ἔχουμε αὐτιά καὶ μάτια.
« Ἔτσι ὅμως ἡ ζωὴ παιρνοῦσε ὅλη ἀπὸ πάνω μας ὁλότελα
« ξώδεσμα χωρὶς διόλου νὰ μᾶς ἀγγίξῃ, ἐνῶ τώρα μὲ τὸ
« θαυμασμό κάθε ἐξωτερικὸ χάνεται, σέθνηναι. Βέβαια καὶ
« τώρα φαινόμεστε νὰ δεχόμεστε κάτι, ὅμως μαζὶ καὶ τὸ
« ζητοῦμε. Ὁ θαυμασμός εἶναι ἐνέργεια καὶ σημαίνει τὴ
« νίκη ἀπάνω στὴν παθητικὴ ἀναμονή, ἀπάνω στὴν τυχαία
« σύμπτωση, ἀπάνω στὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδραση — ὅπως
« πρὶν φαινότανε νὰ εἶναι ἡ ζωὴ. Πόσο φτωχὸς ἦσουν
« πρὶν ἐξοῦσες μόνο μὲ τὰ κομμάτια, ποὺ σοῦ μάζευαν
« τ' αὐτιά, τὰ μάτια κ.τ.λ.»

« Σ' ἀνθρώπον ἀφώτιστο ἀπὸ θαυμασμό δὲ μπορεῖ
« ν' ἀνθίσει ἀνώτερη πνευματικὴ ζωὴ. Ὁ θαυμασμός
« τοῦ δίνει τὴ δύναμη ν' ἀρχίσῃ καὶ νὰ βγάλῃ πέρα μιὰ
« τέτοια ζωὴ· μὲ τὸ θαυμασμό φτάνει ὁ ἀνθρώπος τὸ
« φυσικὸ ἀνάστημα, ποὺ χρειάζεται νὰ ἔχῃ γιὰ νὰ
« μὴν τρεκλίσῃ ἀπὸ τὸ βάρος τῆς πνευματικῆς ζωῆς.»

Τί εἶναι ποίηση ; Ὁ κ. Ἀποστολάκης τὴν ὀρίζει ὡς
« ἔκφραση πόθων ψυχῆς ». Καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ λέ-
γει : « ἡ ζωὴ τοῦ ποιητῆ εἶναι ἀλάκαιρη μιὰ ἱστορία ψυ-
χῆς ». Ἀλλὰ ποιητὴς δὲ σημαίνει μονάχα ἀνθρώπος ποὺ
γράφει στίχους· ποιητὴς εἶναι ὅποιος νοιώθει μέσα του
κι ὅποιον ἡ ψυχὴ παρακολουθεῖ τὴν ἱστορίαν της. Ποιητὴς
εἶναι κεῖνος ποὺ ἀδιάκοπα συλλογίζεται, ἐκεῖνος ποὺ κάνει
ἀδιάκοπα μέσα του ἀρνητικὴ κριτικὴ. Ποιητὴς εἶν' ἐκεῖνος
ποὺ ἀντικρύζει τὸ ἀπόλυτο καὶ παραδέχεται νὰ τοῦ κεντᾷ
διαρκῶς τὴν προσπάθεια, εἶναι κεῖνος ποὺ « ζητᾷ νὰ γ ν ω-
ρ ί σ η καὶ νὰ ὀ ρ ί σ η τὴ μορφὴ τοῦ ἑαυτοῦ του ». Ὁ κ.
Ἀποστολάκης, ἐξακολουθώντας, εὐρύνει τὸν κύκλο τοῦ πρῶ-
του του ὀρισμοῦ : « . . . εἴτε ζητήσης νὰ γράψῃς ἱστορίαν
« τῆς τέχνης, ἢ νὰ ὀρίσῃς μ' ἐννοίες τὸ ὠραῖο, ἢ νὰ θελή-
« σῃς νὰ ἐξετάσῃς ψυχολογικὰ τὴ γέννησίν του στὸν ἀνθρώ-
« πο, εἶναι ἀδύνατο νὰ κάμῃς τίποτε ἀπ' αὐτὰ ἂν πρὶν ἐσοῦ
« ὁ ἴδιος δὲ νοιώσῃς τὸν ἑαυτό σου ποιητὴ . . . »

« Γιὰ μᾶς λοιπὸν ἡ ποίηση εἶναι ὁ μεγάλος νόμος τῆς

« ζώῃς, πὺν ἐνεργεῖ καὶ ρυθμίζει κάθε ζωή, καὶ ὄχι τὸ χά-
 « ρισμα δυὸ τριῶν ἀνθρώπων. Κι' ἂν στὸ τέλος τὸ τρα-
 « γοῦδι — ἀστραφερὸ λουλοῦδι — λάμπει στὰ λόγια λίγων
 « ἀνθρώπων, χειάστηκαν πρῶτα πολλὲς ζωὲς νὰ τριφτοῦν
 « καὶ νὰ γίνουν χῶμα γιὰ ν' ἀνθίσῃ· ἔπρεπε πρὶν πολλὰς
 « ψυχὰς νὰ δουλέψουν σκληρὰ καὶ βαρεῖα στὴν πραγματικό-
 « τη γιὰ νὰ μεταμορφωθῇ, στὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ καὶ νὰ
 « γίνῃ τραγοῦδι, καὶ ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ τραγουδήσῃ ἔπρεπε
 « τὴν ψυχὴν του νὰ τὴν νοιώθῃ « ὅ λ η ψ υ χ ἔ ς γ ι ο -
 « μάτη.... »

Ποιητὴς εἶν' ἐκεῖνος πὺν ἐθαύμασε πολὺ στὴ ζωὴ του
 κ' ἐξακολουθεῖ νὰ ξανανειώνει τὴ λαχτάρα του μὲ τὸ θαυμα-
 σμό. Ἐκεῖνος πὺν ξαφνιαζεται ἀδιάκοπα μπρὸς στὴ γλυ-
 κειὰ μορφὴ τοῦ πόθου του πὺν σαλεύει παιχιδιάρικα καὶ
 πάντα νέα. Ποιητὴς εἶν' ἐκεῖνος πὺν πάντα «θέλει» καὶ πὺν
 συλλαμβάνει πρῶτα μὲ τὸ νοῦ τὴ μορφὴ πὺν ξετρελλαίνει
 μὲ τὸ θεϊκό της σκίρτημα τὴν καρδιά του. Πραγματικὸς
 ποιητὴς εἶναι ὅποιος ἔχει μεταβάλλει τὴ ζωὴ του σὲ μιὰ μα-
 κρὰ ἐποχὴ σιωπῆς. Ἡ σιωπὴ εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα στὴν
 ὁποίαν ἀναπνέουν οἱ συγκρατημένες σκέψεις. Μέσα στὴ σι-
 ωπὴ τὰ χεῖλη δὲν ἀνοίγουν γιὰ νὰ θορυβήσουν. Μονάχῃ ἡ
 ψυχὴ συλλογιέται μέσα σ' αὐτὴ λὲς καὶ προσεύχεται ἀθόρυ-
 θα, σμιγμένη μὲ τὶς ψυχὰς τῶν πραγμάτων πὺν τὴν τριγυρί-
 ζουν. Οἱ λέξεις ἔχουν χάσει τὸν ἦχο τους, πνευματοποιοῦν-
 ται. Ὁ Σολωμὸς προσωποποιεῖ τὸν πραγματικὸ ποιητὴ.
 Ὅχι βέβαια μὲ τὴν παραγωγὴ του ἀλλὰ μὲ τὴν ἰδιοσυγκρα-
 σία του. Συγκεντρώνει ἀπάνω του ὅλες ἐκεῖνες τὶς ιδιότητες
 μὲ τὶς ὁποῖες εἶναι προικισμένοι οἱ ἀληθινοὶ ποιητές. Καὶ
 δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολικὸς ὁ κ. Ἀποστολάκης ὅταν τὸν
 ἐξαιρεῖ ἀπὸ τὴ γενικὴ του ἄρνηση. Τὰ ποιήματα τοῦ Σο-
 λωμοῦ μπορεῖ κατὰ μέγα μέρος νὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορα·
 ἐκεῖνο ὅμως πὺν θὰ μᾶς σταματᾷ σ' αὐτὸν πάντοτε εἶναι
 μερικὰ του κομμάτια πὺν μᾶς δείχνουν πῶς ἐργάστηκε ἓνας
 ποιητὴς πὺν ἔζησε στὴ σιωπῇ, πὺν ἐσυλλογίστηκε καὶ τὸν
 ὁποῖον ἀδιάκοπα ἀποστείρωνε ἡ ἄρνηση τοῦ εὐκόλου μέ-
 ρους τοῦ ἑαυτοῦ του ὑποχωρῶντας μπρὸς στὸ ἀπόλυτο.

Ὁ Σολωμὸς εἶν' ἓνας ἥρωας πὺν ὁ ἐχθρὸς του ἦταν μέ-
 σα του. Διαρκῶς πολεμοῦσε μὲ τὸν ἑαυτό του. Κι ὅπως
 ἦταν ἐπόμενο μιὰν ἡμέρα βρέθηκε πιά δίχως τὴ δύναμή
 του γιὰτὶ ἡ δύναμή του δὲν ἦταν ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμη

πὺν ἔχουν μέσα τοὺς ὅλοι ἐκεῖνοι πὺν πραγματοποιοῦν μεγάλα, μνημειώδη ἔργα. Ἡ δύναμή του ἦταν τόση ὥστε φτάνει γιὰ ν' ἀγγίξει κανεὶς τὸ σκοπὸ τοῦ ὅχι πραγματικὰ ἀλλὰ μόνο μετὰ τὴ λαχτάρα. Ὁ σκοπὸς δὲν ἀγγίχθηκε ἀπὸ τὸ Σολωμό. Ὁ σκοπὸς ἀνύψωσε τὸ Σολωμὸ ἴσαμε αὐτόν. Ἡ προσπάθειά του εἶναι ὑπόδειγμα ποιητικῆς συνειδήσεως. Μπροστὰ στὸν ὄγκο τῆς συνειδήσεώς του λησμονεῖ κανεὶς τὴν κομματοσμένη κατάστασι τοῦ ἔργου του. Ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ ἀπομονωμένος τοῦ στίχου εἶναι μιὰ μουσικὴ ὑπόστασι αὐθύπαρκτη ποῦ ἀναπνέει μόνη τῆς δίχως νὰ ἔχει τὴν ἀνάγκη τοῦ προηγούμενου ἢ τοῦ ἐπόμενου στίχου, γιὰτὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τὸν διαπερνοῦν.

Ὁ Σολωμὸς κατῶρθωσε, τέλος, νὰ μᾶς δώσει νὰ ἐννοήσουμε ποιά εἶναι ἡ βαθύτερη σημασία τῆς ποιήσεως στὴ ζωὴ μας. Ἄν δὲν ἱκανοποιεῖ τέλεια τὴν αἰσθητικὴ μας σήμερα, μᾶς μιλά γιὰ τὴν αἰώνια ἰσορροπία — τὴν ἰσορροπία τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ κόσμου.

Ἡ κύρια γραμμὴ τῆς σκέψεως τοῦ κ. Ἀποστολάκη ἀκολουθεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ σημεῖα ποῦ προσπαθήσαμε νὰ παρουσιάσουμε σύντομα μετὰ τὴν ἀνάλυσή μας. Καὶ τὸ συμπέρασμα ποῦ προκύπτει εἶναι ὅτι ἡ σκέψις αὐτὴ ἂν καὶ παρουσιάζεται τόσο ἀπόλυτη, τόσο ἀρνητικὴ δὲν ἀφίνει κενὸ παντοτινῆς ἐρημώσεως πίσω της. Προσπαθεῖ νὰ γεμίσει μετὰ ἄνθη τὸν χαοτικὸ γκρεμνὸ ποῦ ἀνοίγει. Ἀρνιέται δημιουργικὰ θὰ ἔλεγε κανεὶς. Δὲ μᾶς ἀφίνει στὴν τύχη μας ἀλλὰ μᾶς ὁδηγεῖ ἴσαμε τὴν ἀρχὴ ἑνὸς δρόμου ὁρισμένου καὶ γόνιμου. Ἄν σθύνει, δὲ σθύνει ἐπειδὴ μισεῖ μὰ ἐπειδὴ ἔχει ἓνα νέο δρόμο νὰ μᾶς δείξει — τὸ δύσκολο δρόμο ποῦ μᾶς πηγαίνει πρὸς τὶς ἀπόλυτες μορφὲς τοῦ ἰδανικοῦ.

Ἡ ἀρνησι τοῦ κ. Ἀποστολάκη εἶναι σκληρὴ καὶ ὑποσχετικὴ μαζί, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ἀπὸ μᾶς ν' ἀποβάλλουμε τὴ συνήθεια τῆς εὐκόλης νίκης, καὶ τῶν ἐφήμερων κατακτήσεων γιὰ τὴ σημαντικὴ κατάκτησι τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ὅτι ζητᾷ ἀπὸ μᾶς εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποῦ μᾶς λείπει. Κ' ἐκεῖνο ποῦ μᾶς λείπει εἶναι τὸ σύνολο τῶν ιδιοτήτων ποῦ ὅταν ἀποχτηθοῦν, ἢ ἀποστειρώνουν ἓναν ἄνθρωπο καὶ κατὰ συνέπειαν τὸν ἐλευθερώνουν ἀπὸ τὶς ἀσήμαντες ἐμπνεύσεις

του, ἢ τὸν κάνουν ἱκανὸ νὰ συλλάβει τὴν πραγματικὴν τοῦ δύναμη, τὴν ἀκατανίκητη, τὴ δύναμη τῆς με γ α λ η ς δ η - μ ι ο υ ρ γ ί α ς ποὺ ἀντέχει ὄχι μόνον στὴν ἀνθρώπινη ἄρνηση ἀλλὰ καὶ στὴν ἄλλη, τὴν ὁδυνηρότερη : τὴν ἄρνηση τοῦ χρόνου.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀποστολάκη εἶν' ἓνας σταθμὸς στὴ διανοητικὴ μας ζωὴ. Τερματίζει μιὰ περίοδο ἐπιπολαιότη-
τος, μιὰ περίοδο δίχως βάθος, ποὺ οἱ περισσότερες ἐκδηλώ-
σεις της ἐμφανίστηκαν μὲ τὴν ἀπαραίτητην ἐκείνην ἀ ν η - σ υ χ ί α ποὺ μᾶς ἄφινε νὰ ἐλπίζουμε, γιὰ νὰ καταλήξουν μοιραῖα κάποτε στὴν ἀπογοητευτικὴν ἐκείνην α ὐ τ ο ε υ χ α - ρ ί σ τ η σ η ! Μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ θὰ συνέλ-
θουμε, θὰ κάνουμε τὸν πνευματικὸ μας ἰσολογισμό καὶ θὰ προχωρήσουμε πρὸς τὸ μέλλον μὲ περισσότερη συναίσθηση. Θὰ μελετήσουμε προσεχτικὰ τὴ ζωὴ μας, τὶς σχέσεις μας μὲ τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων, θὰ ζυγίσουμε τὶς δυνάμεις ποὺ μᾶς ἀπομένουν καὶ θὰ ἐκλέξουμε ἓνα δρόμον ποὺ θὰ τὸν δυσκο-
λεύουμε οἱ ἴδιοι μὲ περισσότερην ἠθικὴν ἀντίσταση. Βέβαια ἡ ὠφέλεια ἀπὸ τὸ βιβλίον δὲν θὰ εἶναι ποτὲ γενικὴ· δὲν εἴ-
μασται τόσο οὐτοπιστὲς· θὰ εἶναι μιὰ ὠφέλεια μερικὴ γιὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ποὺ ἡ ζωὴ ἀγαπᾷ τὴν ποικιλίαν καὶ τῆς εἶναι χρήσιμοι, γιὰ τὴν ἰσορροπία, τόσον οἱ ἐπιπόλαιοι ὅσον καὶ οἱ σοδαροί. Ὁ κ. Ἀποστολάκης εἶναι μοιραῖον νὰ ζυπνήσει συνειδήσεις ἀφοῦ ἔχει ὅλη ἐκείνη τὴ χαρακτηριστι-
κὴ σκέψη ποὺ προδίδει τὴν προσωπικότητά.

Τὸ βιβλίον τοῦ δυστυχῶς εἶναι γραμμένον σὲ ὕψος πρί-
τερον ἐπιστημονικὸ παρὰ λογοτεχνικόν. Ὁ συγγραφεὺς πα-
ρασύρεται ἀδιάκοπα ἀπὸ τὴ συλλογὴ καὶ λησμονεῖ τὶς «ἀνα-
λογίαις» ἐκεῖνες ποὺ κάνουν ἓνα βιβλίον εὐχάριστον. Ζητᾷ νὰ ἐπιβληθῇ μὲ τὸ σκεπτικιστικὸ ἐπιχείρημα περισσότερο παρὰ μὲ τὴν ὠραία φράση. Γιὰ τοῦτο παρατηρεῖ κανεὶς σ' αὐτὸ πολλὰς ἐπαναλήψεις ποὺ κουράζουν καὶ κυρίως ἔλλειψη ἐπι-
γραμματισμοῦ στὴ φρασεολογία. Καὶ ὅμως μ' ὅλες τὶς λο-
γοτεχνικὰς ἐλλείψεις του, τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀποστολάκη εἶναι ὠραῖον καὶ ὠφέλιμον ὅπως μιὰ καμπανοκρουσία μέσα στὴ νύχτα, ποὺ ἐνῶ μᾶς ἀγγέλει τὸν κίνδυνον μιᾶς πυρκαϊᾶς, μᾶς γεμίζει συγχρόνως τὰ στήθη καὶ τὸ νοῦ μὲ τὴ βαθεῖαν μουσικὴν σκέψιν τῶν ἥχων !

Τ. ΜΑΛΑΝΟΣ